

Головний редактор: Бандурка О.М., д-р юрид. наук, проф.
Відповідальний секретар: Зозуля І.В., канд. техн. наук, ст. наук. співр.

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

- Юридичні:** Венедіктов В.С., д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. ред.)
Ємельянов В.П., д-р юрид. наук, проф.
Орлов П.І., канд. юрид. наук, проф.
Трубников В.М., д-р юрид. наук, проф.
Ярмиш О.Н., д-р юрид. наук, проф.
Технічні: Абрамов Ю.О., д-р техн. наук, проф.
Горбенко І.Д., д-р техн. наук, проф.
Зацеркляний М.М., д-р техн. наук, проф.
Стасєв Ю.В., д-р техн. наук, проф.
Шеренков І.А., д-р техн. наук, проф.
Яковлев С.В., д-р фіз-мат. наук, проф. (заст. гол. ред.)
Економічні: Глущенко В.В., д-р екон. наук, проф.
Кім М.М., д-р екон. наук, проф.
Ковальов Є.В., д-р екон. наук, проф. (заст. гол. ред.)
Соболев В.М., д-р екон. наук, проф.
Яременко О.Л., д-р екон. наук, проф.
Соціологічні: Бакіров В.С., д-р соц. наук, проф.
Сапна М.М., д-р соц. наук, ст. наук. співр.
Соболев В.О., д-р соц. наук, проф.
Рущенко І.П., д-р соц. наук, проф. (заст. гол. ред.)
Хижняк Л.М., д-р соц. наук, доц.
Психологічні: Балабанова Л.М., д-р психол. наук, доц.
Бочарова С.П., д-р психол. наук, проф.
Друзь В.А., д-р біол. наук, проф. (заст. гол. ред.)
Перелигіна Л.А., д-р біол. наук, проф.
Солодухіна О.Г., д-р психол. наук, проф.
Хомуленко Т.Б., д-р психол. наук, проф.

Затверджено до видання Вченою радою
Національного університету внутрішніх справ,
протокол № 7 від 05.07.2005 р.

*Журнал "Право і безпека" є фаховим з
юридичних, технічних, психологічних і
соціологічних наук, економічної безпеки
(Постанови президії ВАК України від
11.06.2003 р., № 1-05/06; від 10.12.2003 р.,
№ 1-05/10; від 30.06.2004 р., № 3-05/7)*

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за галузями науки: "юридичні", "економічні", "технічні", "психологічні", "соціологічні".
- ✓ Статті реферуються в Загальнодержавній реферативній базі даних "Україніка наукова" та Українському реферативному журналі "Джерело".
- ✓ За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не належать відкритому друку тощо, відповідають автори публікацій.
- ✓ Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ При передруку посилання на журнал "Право і безпека" обов'язкове.

Адреса редколегії журналу:

- ✉ 61080, м. Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27.
Національний університет внутрішніх справ.
☎ Тел. (8-0572) 50-33-07; (8-057) 340-77-05.
📧 E-mail: Zozulja@adm.univd.kharkov.ua
Zozulia2000@mail.ru
www.pravoibezpeka.info

Передплатний індекс
08386

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Г.К. АВДЕЄВА

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

УДК 343.102+343.983

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ З ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТРАФАКТНОЇ АУДІО- ТА ВІДЕОПРОДУКЦІЇ¹

Обґрунтована необхідність призначення судових експертиз при розслідуванні злочинів, що пов'язані з порушенням авторського і суміжних прав на аудіовізуальну продукцію, та необхідність внесення змін до КПК України щодо можливості проведення експертиз за даною категорією справ до порушення кримінальної справи.

Україна відноситься до країн з дуже високим рівнем поширення контрафактної продукції. Розвиток нових технологій у галузі відтворення й поширення об'єктів виключних прав відкриває перед злочинцями нові можливості, "піратська"² аудіовізуальна продукція все більше за зовнішніми ознаками стає схожою на ліцензійну. Незаконний бізнес, пов'язаний з отриманням прибутків від неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності, породжує ряд таких небезпечних явищ, як незаконне підприємництво, ухилення від сплати податків і митних платежів, обман споживачів тощо. Протидіями цим злочинам є активізація боротьби з піратством, удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства, законодавства у галузі інтелектуальної власності тощо. Однак, незважаючи на істотне збільшення в останні роки загальної кількості виявлених фактів порушення авторського і суміжних прав, практично дві третини кримінальних справ припиняється на стадії досудового розслідування за підставами, що реабілітують [2].

Зазначимо, що цією проблемою займалися численні

автори, серед яких Ю.В. Трунцевський, Г.М. Спирін, В.П. Злотя, В.П. Бахін та інші. Разом із тим, звісно, вони не могли окреслити усіх проблем, що торкаються цього напрямку. Тому метою статті є аналіз актуальних проблемних питань, що пов'язані з дослідженням контрафактної продукції, а її новизна полягає у висуненні обґрунтованих пропозицій до законодавства України щодо закріплення можливості проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи.

Для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі за ст.176 КК України (порушення авторського і суміжних прав), дуже важливе значення мають результати оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, при одержанні інформації або заяви про вчинення відповідного правопорушення, необхідно одержати відповіді на наступні питання: чиї саме права порушуються; яким чином відбувається порушення – шляхом тиражування, продажу, здачі в прокат та/або іншим способом; чи є даний твір об'єктом авторського або суміжних прав; чи підлягають охороні авторські або суміжні права на об'єкт, що використовується; чи є продукція контрафактною та ін. В низці випадків (наприклад, при перевірці до порушення кримінальної справи) для допомоги у вирішенні багатьох питань є доцільним залучення спеціаліста згідно ст.11 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Спеціаліст може проводити дослідження, але його результати не мають доказового значення.

Більша частина процесуальних помилок на стадії порушення кримінальної справи пов'язана як з необґрунтованим розширенням меж попередньої перевірки, так і з

¹ Первинна рекомендація за напрямком дослідження: докт. юрид. наук. Марцеляк О.В. (НУВС)

² Піратство у сфері авторського права і/або суміжних прав – опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення [1, с.35.]

відсутністю належної перевірки інформації про вчинений злочин, а також невідповідністю висновків, що викладені у підсумкових процесуальних документах, фактичним обставинам, тобто неправильній їхній оцінці. Це досить часто призводить до прийняття несвоєчасного або необгрунтованого рішення про порушення кримінальної справи, про відмову в порушенні кримінальної справи, неправильної кваліфікації вчиненого й, в остаточному підсумку, порушенню прав і інтересів громадян. Щоб уникнути помилок, щодо огляду носіїв аудіовізуальних творів, придбаних у результаті контрольної закупівлі, у більшості випадків необхідно залучати спеціалістів.

Деякі автори [3] вважають, що заходи щодо перевірки отриманої первинної інформації найчастіше зводяться лише до проведення гласної перевіркової закупівлі в торговельному місці, вилученню виявленої контрафактної продукції й бухгалтерських документів, опитуванню працівників і його власників. Це не завжди дає можливість одержати безперечні докази наявності складу злочину. Наприклад, можуть бути недостатньо повно проведені оперативно-розшукові заходи або неповно відображені в документах. На думку інших авторів [4], повноцінні, з погляду одержання результату, оперативно-розшукові заходи можуть бути досягнуті лише при негласному їхньому проведенні, повному документуванні злочинних дій і залученні спеціалістів з першого етапу оперативно-розшукових заходів.

До порушення кримінальної справи за ст.176 КК України, крім матеріалів перевірки (акту контрольної закупівлі, акту контрольної перевірки, пояснення, протоколу огляду місця події та протоколу вилучення речових доказів), співробітники правоохоронних органів повинні провести огляд вилучених предметів (аудіо- та/або відеокасет, компакт-дисків) та встановити такі очевидні ознаки контрафактності: відсутність поліграфічного упакування або поліграфічне упакування має дизайн, що відрізняється від оригінального, відсутність контрольної марки та/або SID-коду, наявність на поліграфічному упакуванні або касеті підробленої марки, відсутність інформації про правовласника твору, вказівка на поліграфічному упакуванні іншого, ніж у дійсності, правовласника, відсутність на упакуванні знаку охорони авторського та/або суміжних прав, невідповідність виду й способу упакування оригінальній (ліцензійній) продукції, наявність на касеті двох і більше фільмів, наявність на диску двох і більше комп'ютерних програм тощо. За деякими очевидними ознаками співробітник правозастосовчих органів може зробити припущення, що дана продукція є контрафактною. Це припущення може стати ствердженням після вивчення отриманих у правовласника відповідних документів, наприклад, угоди про передачу прав на використання об'єкта авторського права, в якому визначається обсяг прав, що надаються, строк, територія поширення, обсяг тиражу тощо. Але найчастіше, у зв'язку з великою кількістю найменувань аудіовізуальних творів, що оглядаються, порівняти їх з відповідними легітимними зразками, а також вивчити всі наявні правоохоронні документи немає можливості. Тому для виявлення ознак контрафактності аудіовізуальної продукції є необхідним застосування спеціальних знань.

Аналіз літературних джерел щодо розслідування злочинів, які пов'язані з порушенням авторського і суміжних прав показує, що далеко не завжди при розслідуванні і

судовому розгляді цих справ призначаються судові експертизи³ [5]. У багатьох випадках це означає неповноту дізнання, досудового або судового слідства. Тому проведення експертизи за даною категорією справ у більшості випадків, на наш погляд, є необхідним.

При розслідуванні даної категорії злочинів експертиза займає особливе місце у зв'язку зі специфічністю, складністю й високою інформативністю об'єктів дослідження та через те, що далеко ще не всі слідчі, дізнавачі, прокурори підготовлені до розслідування злочинів та нагляду за їх розслідуванням. Крім того, співробітники правозастосовчих органів часто не розглядають порушення авторського і суміжних прав як серйозну проблему. Таке відношення витікає з їх необхідності про масштаби цих явищ [6, с.6].

Згідно з діючим законодавством України експертиза може призначатися після порушення кримінальної справи. Слідчий (суддя) призначає судову експертизу, щоб одержати найбільший обсяг потенційно необхідної інформації, яка стає джерелом доказів, і повинен ясно усвідомлювати ціль і сучасні можливості експертизи. Є очевидним, що слідчий (суддя) не може й не повинен володіти спеціальними знаннями, які будуть корисними для встановлення істини по справі. Тому співробітники правозастосовчих органів використовують інформацію, що є результатом методичної роботи судово-експертних установ: лекції, пам'ятки з підготовки матеріалів для проведення судової експертизи тощо. Однак, після прийняття рішення про призначення експертизи у більшості випадків виникає необхідність отримання консультацій спеціаліста. Це стосується конкретних питань, які можуть вирішуватися судовими експертами, обсягу наданих на експертизу матеріалів (у тому числі зразків легітимної продукції), меж компетенції експертів, способів упакування й транспортування речових доказів тощо.

Призначення експертизи слідчим (судом) можна умовно розподілити на дві стадії: організаційну та процесуальну.

В межах організаційної стадії слідчий (суддя) на основі аналізу зібраних матеріалів, у тому числі їхньої повноти, оцінки доказів, з урахуванням доцільності й розумної достатності приймає фактично управлінське рішення про необхідність проведення експертизи. Слідчим (судом) формулюються завдання (питання), які повинні бути вирішені експертом.

Процесуальна стадія складається з винесення, згідно зі ст.196 або ст.310 КПК України, мотивованої, обгрунтованої постанови (ухвали) про призначення відповідної експертизи. Недоцільно включати у постанову (ухвалу) питання, які не стосуються справи або не належать до компетенції експерта. Наприклад, при розслідуванні (судовому розгляді) кримінальної справи про порушення авторського та/або суміжних прав, на вирішення експертові іноді ставлять питання щодо художньої цінності твору. Це не має відношення до правової охорони цих об'єктів тому, що охорона твору не залежить від його якості або цінності [7, с.150].

Необхідність призначення експертизи з питань, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання, може виник-

³ Див. також роботу: Белоусов А.В. Определение контрафактности, проведение экспертизы на предмет контрафактности. – URL: <http://www.crime-research.ru>. – 20.11.2004.

бути безпосередньо в судовому засіданні у зв'язку з заявою клопотань учасниками судового розгляду та їх вирішенням судом у підготовчій частині судового засідання, а також під час судового слідства. Експерт досліджує вже зібрані речові докази, у результаті вивчення яких одержує нові відомості, які не були раніше відомі слідчому або суду.

Найчастіше на вирішення судової експертизи контрафактної аудіовізуальної продукції ставиться питання про встановлення ознак контрафактності екземпляру твору (його носія, упакування, поліграфічного оформлення тощо). Варто особливо підкреслити, що остаточне вирішення питання про віднесення аудіовізуальної продукції до контрафактної є прерогативою слідчого (суду) при офіційному підтвердженні правовласником або його вповноваженим представником факту того, що певне використання об'єкта авторського або суміжних прав було здійснено без згоди правовласника.

У процесі судово-експертного дослідження крім виявлення ознак контрафактності аудіовізуальної продукції можна встановити, яке обладнання, які матеріали, які носії продукції використовувалися для виготовлення "піратської" продукції, де, на яких заводах, підприємствах вони вироблені, що дозволяє успішно проводити слідство за справою. Знання про технологію виробництва ліцензійної й "піратської" продукції дають можливість експертам виявити зв'язки технологічного походження на носіях аудіовізуальних творів і їхніх упакуваннях, а співробітникам правоохоронних органів - намітити технічні заходи щодо попередження відповідних злочинів.

Деякі відомості про технологію виробництва носіїв аудіовізуальних творів викладені в літературних джерелах, які присвячені боротьбі з правопорушеннями в галузі захисту авторського і суміжних прав [8]. Але ці відомості частіше неповно та не дозволяють створити експерту та слідчому слідства або суду ідеальну модель технологічного процесу виробництва компакт-дисків, аудіо- та відеоплівки. Тому співробітники Харківського НДІ судових експертиз працюють над розробкою методики судово-експертного дослідження цих об'єктів, де, поряд з іншими заходами, докладно буде висвітлено всі етапи виробництва носіїв аудіовізуальної продукції (виготовлення мастер-копії твору, виготовлення носіїв твору, тиражування твору, упакування та поліграфічного оформлення носіїв, виготовлення та наклеювання контрольних марок тощо). Знання цих відомостей дозволить слідчому (судді) опиратися на коло питань, що треба вирішити за допомогою судових експертів та/або спеціалістів.

Типовою помилкою співробітників правоохоронних органів при огляді носіїв аудіовізуальних творів, що вилучаються, є те, що через велику кількість об'єктів (часто - кілька тисяч) вони не оглядаються на місці події, а їхній огляд проводиться пізніше. Щоб результати огляду можна було використати як доказ, згідно зі ст.ст.190, 191, 195 КПК об'єкти повинні бути оглянуті, упаковані й належним чином опечатані, забезпечені пояснювальними написами, скріплені підписами учасників огляду, що повинне бути зафіксоване в протоколі огляду місця події в послідовності, в якій вони оглядалися. Це позбавить проблем з ідентифікації речових доказів.

Завжди при тиражуванні творів за допомогою компакт-дисків та/або виготовленні їх поліграфічного оформлення використовується комп'ютерна техніка. У комп'ютерах, що використовувалися для тиражування творів, поліграфічних обкладинок, контрольних марок тощо, практично завжди зберігаються сліди цих дій. Певні труднощі становить виїмка інформації, що зберігається в електронних обчислювальних машинах. Дії по виїмці такої інформації рекомендується здійснювати таким чином, щоб, по-перше, не тільки детально зафіксувати факт вилучення того чи іншого об'єкта, але й детально описувати і фотографувати його місцезнаходження, у взаємозв'язку з іншими виявленими, на місці проведення слідчої дії, предметами. По-друге, треба вживати заходів щодо збереження виявлених джерел доказів. Слідчий зобов'язаний володіти достатніми знаннями для розуміння роботи комп'ютера та збереження електронної інформації, хоча для проведення обшуку і виїмки комп'ютерної техніки і машинних носіїв інформації рекомендується залучати відповідного спеціаліста. Слідчий і спеціаліст мають право користуватися тільки тими дослідницькими методами, що не змінюють об'єкт огляду. Пошук відомостей у комп'ютері, при провадженні обшуку, виїмки та їх відображення у протоколі не відповідає цим вимогам, тому основним процесуальним засобом одержання доказів на основі комп'ютерної інформації, на погляд більшості авторів, є проведення комп'ютерно-технічної експертизи [9, 10].

Згідно з діючим законодавством України, до порушення кримінальної справи результати дослідження з використанням спеціальних знань мають право на існування тільки у формі позапроцесуального документа - висновку спеціаліста, що не є доказом. Але практична доцільність і ефективність провадження оперативно-розшукових заходів і слідчих дій перебуває в прямій залежності від наявності надійних науково-обґрунтованих експертних методик досліджень. Крім того, судово-експертне дослідження матеріального об'єкта, що несе кримінально-релевантну інформацію, усуває сумніви у вірогідності такої інформації й надає їй доказове значення, усуває підозри в тім, що докази сфальсифіковані.

У вчених-юристів на проблему можливості провадження експертизи до порушення кримінальної справи є протилежні точки зору. Одна група вчених виступає за зміну кримінально-процесуального законодавства з метою надання права проводити експертизу до порушення кримінальної справи (Р.С. Белкін, О.Р. Росінська, В.П. Бахін, Я.П. Нагнійний, Г.М. Надгорний, Л.М. Головченко), інша дотримується протилежної точки зору (В.М. Савицький, У.І. Шиканов, В.Д. Арсеньєв, В.Г. Гончаренко, Ю.К. Орлов та ін.) [11-21].

Наукова дискусія з цього питання триває вже більше 30 років, але з часом вона тільки набирає актуальності. Вірною є пропозиція надання права правоохоронним органам призначати експертизу до порушення кримінальної справи. На користь цієї точки зору говорить те, що в багатьох країнах такі норми кримінально-процесуального законодавства існують. Наприклад, у п.2 ст.242 КПК республіки Казахстан є така норма: "У випадках, коли ухвалення рішення про порушення кримінальної справи неможливо без провадження експертизи, вона може бути призначена до порушення кримінальної справи" [22]. У

* Майстер-копія - екземпляр твору, призначений для виготовлення з нього копій.

відповідності до п.2. ст.173 КПК Білорусі “до порушення кримінальної справи можуть бути отримані пояснення, вилучені додаткові документи, зроблені огляд місця події, експертизи, затримка й особистий обшук при затримці”, а згідно п.2 ст.226 – “до порушення кримінальної справи у відповідності зі статтею 173 чинного Кодексу допускається призначення судово-медичної експертизи для визначення причин смерті... і інших експертиз, висновки яких можуть мати суттєве значення для вирішення питання про порушення кримінальної справи” [23].

На підставі наданих відомостей ми пропонуємо внести зміни до КПК України з метою законодавчого закріплення можливості проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи. Судову експертизу для встановлення у повному обсязі відомостей про фактичні дані, що мають значення для роз'яснення обставин стосовно правопорушень, найкраще було б проводити на місці події. Це не дало би змоги підозрюваній особі знищити контрафактний товар і документи, що підтверджують рух цього товару, закупівлю матеріалів і обладнання для тиражування контрафактної продукції, заготівлю носіїв аудіовізуальних творів, їхніх упакувань і поліграфічних обкладинок.

На наш погляд, розвиток спеціалізації в організації боротьби з “інтелектуальним піратством” і вдосконалення законодавства щодо можливості проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи повинні привести до виявлення й припинення діяльності організованих злочинних груп “піратів”, що створили або контролюють мережі оптової й роздрібної торгівлі контрафактною продукцією в регіонах України.

В остаточному підсумку, активізація боротьби з порушеннями авторського і суміжних прав на аудіовізуальні твори й ефективна взаємодія всіх зацікавлених у цьому сторін повинні сприяти зниженню масштабів піратства в Україні до мінімуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про авторське право і суміжні права” // БЗіЮП України. Авторське право і суміжні права. Законодавство та судова практика. –2003. –№ 3. –С.5–41.
2. Трунцевский Ю.В. Квалификация преступлений, связанных с пиратством. –URL: <http://www.infotel.ru>. –14.08.2000.
3. Дворянкин О.А. Меры по борьбе с незаконным тиражированием российских объектов смежных прав // Интеллектуальная собственность: Авторское право и смежные права. –2001. –№ 7. –С.60–72.
4. Белоусов А.В. Назначение судебных экспертиз на предварительном следствии: проблемы и недостатки // Рос. следователь. –2000. –№ 3. –С.51–53.
5. Ананьева Е.В., Гусев О.Б., Завидов Б.Д. и др. Защита авторских и смежных прав по законодательству России: Научно-практическое пособие для работников правоохранительных органов и право обладателей. –М.: InterMedia, 2001. –310 с.
6. Завидов Б.Д., Исаенко В.Н., Лапин С.Ю., Миронова Е.А. Расследование преступлений о нарушении авторских и смежных прав: Особенности /Под общ. Т.А. Боголюбовой. –М.: Приор, 2001. –64 с.
7. Основы интеллектуальной собственности // Материалы Всемирной организации интеллектуальной собст-

венности. –К.: Издат. Дом ІнЮре, 1999. –600 с.

8. Спиринов Г.М., Злотя В.П. Современное аудиовизуальное пиратство и организация борьбы с ним. –М.: Приор, 2000. –226 с.

9. Айков Д., Сейгер К., Фонсторх У. Компьютерные преступления: Руководство по борьбе с компьютерными преступлениями. –М.: Мир, 1999. –351 с.

10. Щербаковский М.Г. Сущность следов преступлений, совершенных с использованием компьютерных средств // Теория і практика судової експертизи і криміналістики. –2003. –Вип.3. –С.326.

11. Белкин Р.С., Мирский Д.Я. Процессуальные аспекты назначения экспертизы в стадии возбуждения уголовного дела // Процессуальные аспекты судебной экспертизы: Сб. науч. тр. /ВНИИСЭ. –1986. –С.27–39.

12. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: практическое пособие. –М.: Право и закон, 1996. –С.5.

13. Бахин В.П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. –К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1991. –56 с.

14. Нагнойный Я.П. О возможности назначения судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела // Криміналістика і судова експертиза. –1967. –Вип.4. –С.174–178.

15. Надгорный Г.М., Исакович Б.М. Заключение эксперта и его оценка в уголовном процессе: гносеологический аспект // Криміналістика і судова експертиза. –К.: МЮ України. –2001. –Вип.50. –С.20.

16. Головаченко Л.Н. Реформирование системы экспертного обеспечения правосудия в Украине // Теория та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. –Харків: Право, 2002. –Вип.2. –С.5–9.

17. Савицкий В.М. Надо ли реформировать стадию возбуждения уголовного дела? // Сов. гос. и право. –1974. –№ 8. –С.8–11.

18. Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. –Иркутск, 1979. –42 с.

19. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела // Сб. науч. тр. –Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. –С.16–26.

20. Гончаренко В.Г., Бергер В.С., Булига Л.П. та ін. Експертизи в судовій практиці: Навч. посібник –К.: Либідь, 1993. –197 с.

21. Орлов Ю.К. Экспертиза в досудебных стадиях уголовного процесса // Правовые проблемы судебной экспертизы: Сб. науч. тр. /ВНИИСЭ. –1976. –№ 22. –С.129–172.

22. Уголовно-процессуальный кодекс республики Казахстан от 13.12.1997 г., № 206-1. –URL: <http://www.pavlodar.com>.

23. Уголовно-процессуальный кодекс республики Беларусь от 16.07.1999 г., № 295-3 /Под ред. Р.М. Асланова, А.И. Бойцова. –Минск: Юридический центр Пресс, 2001. –602 с.

Надійшла до редакції 22.03.2005